

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

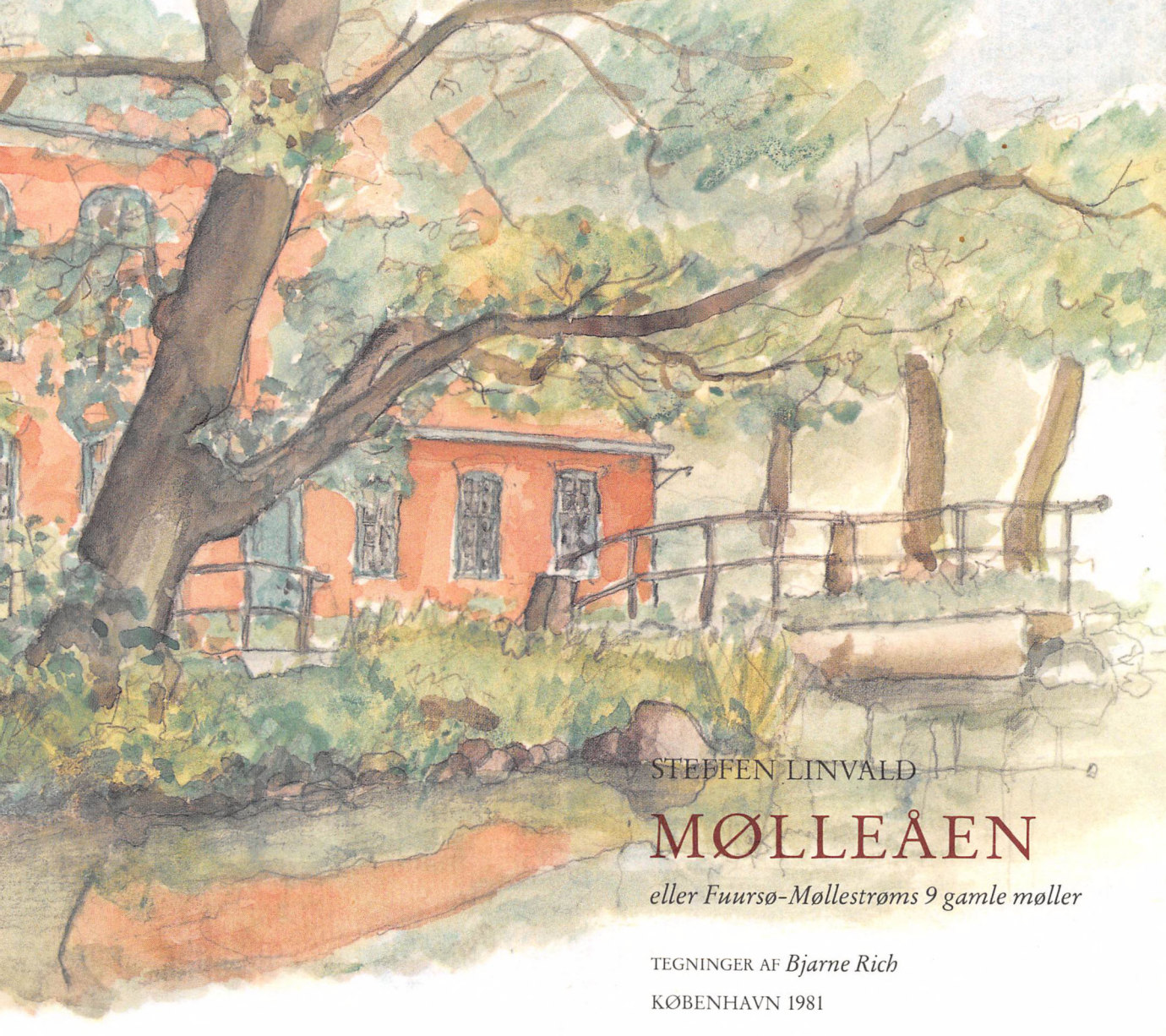
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

STEFFEN LINVALD

MØLLEÅEN

eller Fuursø-Møllestrøms 9 gamle møller

TEGNINGER AF *Bjarne Rich*

KØBENHAVN 1981

MØLLEÅEN

*Et stykke
dansk
industrihistorie*

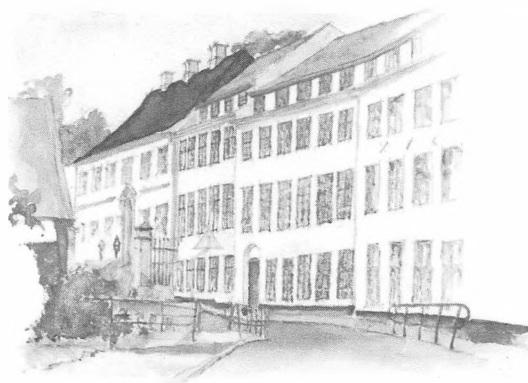
STEFFEN LINVALD

MØLLEÅEN

eller

Fuursø-Møllestrøms

9 gamle møller

TEGNINGER AF

Bjarne Rich

MEDIGRAFIK A/S · KØBENHAVN

FORORD

Mølleåen, der forbinder Furesøen med Øresund, gennemstrømmer på sit løb en af Sjællands skønneste egne. Længs dens bred ligger de berømte ni møller, der drives ved dens vandkraft, og som udgør måske Danmarks ældste »industrisamfund«. I århundredernes løb har de ganske vist fundet forskellig anvendelse, men på et eller andet tidspunkt i deres historie har de alle været kornmøller, og omkring dem er opstået flere små bysamfund som f. eks. Brede og Rådvaad. De seks af dem er nu overtaget af staten og stillet til disposition for Nationalmuseet, medens møllen i Lyngby tilhører kommunen og de to sidste er private. Alle er de dog forenet i »Fuursø-Møllestrøms Interessentskab«, der er stiftet 1721 til varetagelse af fælles interesser vedrørende vandløbet.

STEFFEN LINVALD

Mølleåen

Af Lyngby sogns samlede areal optager Mølleåen eller Lyngbyåen omtrent 27 tdr. land, oplyser S. Sterm i sin »Statistisk-Topographisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt«, 1834. »Den kommer« – skriver han – »fra Fur-Sø, løber derfra mod S. O. ud i Lyngby-Sø og flyder derpå, efter at have gennemstrømmet den sydlige del af Lyngby, som derefter ligger langs med dens højre bred, østen for Sorgenfri mod N. Her drejer den sig ved Ørholm atter mod Øst, danner derfra sognets nordlige grænse og falder nedenfor Strandmøllen i Sundet. Den gennemstrømmer således hele sognet fra V. mod Ø.; den driver 9 møller og værker (Frederiksdals, Lyngby, Fuglevads, Brede og Ørholms møller, Nymølle, den kgl. Stampemølle, Rådvaddams fabrik og Strandmøllen), og har enkelte steder, især ved disse møller og værker, en ret anselig bredde«.

I Søllerød sogn, som den også gennemstrømmer, optager den – siger han – et areal på 12 tdr. land, og dens nordre bred er på strækningen gennem Dyrehaven »indfattet med omtrent 40 tønder land mosedede enge, bevoxede med el«.

»Uagtet Danmark kun er et land af ringe udstrækning, fremviser det dog en stor mangfoldighed af forskelligartede naturskønheder« – hedder det i en artikel i Illustreret Tidende (fra 1880'erne) – og til disse hører

Mølleåen, »der gennemstrømmer en af landets skønneste egne, idet den fra Furesøen løber gennem Frederiksdals skove, landsbyen Lyngby og den derved beliggende lystskov Sorgenfri. Her begynder den at danne en bue mod nord og løber atter i østlig retning gennem den nordlige del af Jægersborg Dyrehave, indtil den falder i Sundet.

Hvilken rigdom af naturskønheder træffer man ikke, når man følger den lille å på denne korte vej. Fra Frederiksdals melankolske skove kommer man til den venlige landsby og yndige egn gennem Sorgenfri Skov, der udbreder sine kroner over dens klare vande. Fortsætter vi nu vejen langs åen over Brede, Ørholm og Nymølles malerisk beliggende vandmøller, hvor åen på begge sider indesluttet af skovbegroede høje og frodige marker og ofte synes at tabe sig i krat og enge, så følger vi den tilsidst i dens løb mellem Dyrehavens stolte træer, hvis skønneste partier som ved Rådvad, Røde Bro o.s.v. vistnok hører til de mest maleriske i landet, og som vel også er almindelig bekendte, idet mindste for enhver københavnere. Endelig løber åen forbi Strandmøllen og falder ud i Øresundet«.

I modsætning til den almindelige antagelse har Mølleåen eller Furstrømmen, som den kaldtes i 1600-tallet, ikke sit udspring i Furesøen men derimod godt seks km længere mod vest i Bastrup Sø, og i sin udmærkede bog om Mølleåen fortæller Jan Møller 1971, at den på sin vej ud til Øresund i århundredernes løb har drevet ialt elleve vandmøller, hvoraf de to lå på strækningen mellem Bastrup Sø og Farum Sø. Det er de såkaldte Hestetangsmøller, af hvilken den vestligste (den øvre) er omtalt 1688, men muligvis går helt tilbage til middelalderen. Den nedlagdes

Mølleåen i nærheden af Strandmøllen

1799, medens den østlige (den nedre), hvis alder er ukendt, var i brug endnu omkring 1850. Almindeligvis er det imidlertid de ni møller, der lå mellem Furesøen og Øresund, der tænkes på ved en omtale af Mølleåen som Danmarks ældste industriområde. Fra første færd var de fleste af dem kornmøller, men i tidens løb kom de til at tjene mange forskellige formål. De har således været benyttet til fabrikation af værktøj, redskaber, skydevåben, isenkram, kobber- og messingtråd, været krudtværker, valkemøller foruden læder- og papirfabrikker.

Længe før disse virksomheder opstod – måske allerede i den tidlige middelalder – har der ved vadestederne over åen ligget korn- og gryn-møller, som omegnens bønder betjente sig af. Disse møller, der sikkert har været vandmøller, drevet af de kræfter, som vandet i Mølleåen udløste, var derfor bygget på dæmninger over åen og udbyggedes i århundredernes løb i takt med de forskellige fabrikers udvikling og betydning. Ved mange af de møller, der lå her, fandtes der også en kro, hvor de bønder, der ventede på at få malet deres korn, rejsende og andre kunne få stillet deres sult og tørst. Det indbyrdes forhold mellem møllerne var dog ikke altid lige godt, og ofte opstod der gnidninger imellem dem som følge af deres fælles ret til udnyttelse af åens vand, som de jo alle var afhængige af, og det bedre naturligvis ikke tilstandene, at mange mølleejere betragtede hinanden nærmest som fjender.

Til hver mølle hørte en mølledam, hvor vandet ved hjælp af et sluseværk blev opstemmet, og hvis ejeren så uden forudgående varsel åbnede for slusen, strømmede det ud og kunne forårsage oversvømmelse og store ødelæggelser på møllen nedenfor. Omvendt kunne ved opstemning en

møllejer fremkalde den såkaldte »bagflod«, som kunne blive til stor géne for det ovenfor liggende værk, hvis møllehjul på grund af vandets stigning kunne blive bragt til standsning.

Årsagerne til, at en møllejer pludselig tømte sin mølledam eller stemmede vandet op i sin dam, kunne i bedste fald skyldes ønsket om at foretage nogle nødvendige reparationer på sin mølle, i værste fald en trang til at gøre livet surt for sin nabo.

De største muligheder i denne henseende havde naturligvis møllejerne i Frederiksdal og Lyngby, hvis »mølledamme« var de to søer: Furesøen og Lyngby Sø med deres umådelige vandmasser, som på et øjeblik kunne forvandle den roligt glidende Mølleå til en bred og frådende flod.

Stridigheder møllejerne imellem hørte til dagens orden, og klager var i stort antal blevet indsendt til myndighederne, uden at noget resultat var opnået. I 1690 blev der imidlertid nedsat en kommission, hvori bl.a. Ole Rømer fik sæde, med det formål een gang for alle at bringe de utallige stridigheder til ophør. Kommissionen besluttede derfor, at der ved alle sluser skulle indrettes en »goldsluse« eller »frivandsluse«, således at strømmen, når en mølle ikke var i brug og slusen ved vandhjulet var lukket, kunne føres udenom den gennem »goldslusen« og videre til det nedenfor liggende mølleværk. Det bestemtes samtidig, at ingen af de industrielle virksomheder måtte være i drift mellem kl. 11 om aftenen og kl. 4 om morgenen. »Bagflodsspørgsmålet« lykkedes det derimod ikke at få ordnet. Det skete først i 1721, da en systematisk regulering af strømforholdene blev gennemført, og det i hver mølledam besluttedes at anbringe en sten med et mærke, hvortil vandet måtte stige.

Alle disse bestemmelser samledes endelig i 1724 i en strømvedtægt, der blev tiltrådt af samtlige mølleejere og kongelig konfirmeret. Denne sammenslutning, der kaldtes »Fuursø-Møllestrøms Interessentskab« fik varig betydning, og de strømvedtægter, der dengang blev fastsat, gælder faktisk den dag i dag.

*Hjortholm Mølle
eller møllen ved Frederiksdal.*

Ved Mølleåens udløb i Furesøen lå møllen ved Frederiksdal eller Hjortholm Mølle, som den egentlig hed, men de endnu eksisterende møllebygninger ligger imidlertid ved den fæstningskanal, som Mølleåen mellem Furesøen og Lyngby Sø 1886-87 blev omdannet til som led af de nye befæstningsanlæg omkring København. Derved fik sluseværket ved Frederiksdal tillige militær betydning.

Ligesom møllerne i Lyngby, sikkert også dem i Fuglevad, Ørholm, Brede og Stampen, har møllen ved Frederiksdal eller Hjortholm Mølle eksisteret allerede i den tidlige middelalder, og sandsynligvis har de oprindelig alle været kornmøller. De tilhørte Roskildebispen, der var ejer af den stærkt befæstede borg, Hjortholm, ved Furesøen og er nævnt i Roskildebispenses jordebog fra 1370. Ved reformationen blev de kron-gods med undtagelse af Lyngbys, der stedse havde været i kronens besiddelse, og under Christian IV søgte man i stigende grad at udnytte dem i industriens tjeneste. Fra Tyskland blev derfor indkaldt talrige håndværkere, der kunne bistå danskerne med opbygningen af de forskelligartede industrier, som det var tanken åen skulle levere vandkraft til.

B. A.
1981

Frederiksdal

Længe før Christian IV var der ved Ørholm – efter alt at skønne – i 1558/59 blevet indrettet en krudtmølle, der var i drift endnu på Frederik III's tid, da den blev overtaget af en københavnsk borger, Herman Iserberg, men Hjortholm Mølle var også en af de kornmøller, som på grund af sin beliggenhed ville have mulighed for af udvikle sig til et større industriforetagende. I 1608 fik slotsfogeden på Københavns Slot Hans Merckel von Schmallkall livsbrev på den. Han udvidede dens tilliggende og opførte nye bygninger, som i 1648 erhvervedes af daværende tolder i København Henrik Müller, der ligesom sin forgænger fik tilladelse til at eje den uden at skulle betale landgilde. To år senere i 1650 fik han desuden privilegium på at omdanne Hjortholm Mølle til et messing- og kobberværk. Forskellige bygninger blev derfor opført, og mølleværket indrettet til sit nye formål. Som Anders Mathisen Hjørring, der var præst ved Vartov Hospital fra 1637 til sin død i 1678 beretter i sine optegnelser om de vigtigste begivenheder i 1668, der ganske vist især vedrører kongehuset, men som dog også behandler andre emner, var det »et meget herligt og nyttigt kobberværk med hamre og sakse, som vandet omdriver, til at smede kobber og til at drage messingtråd, hvilket værk havde kostet rentemesteren mange penge og var nu kommet udi god esse og fuldkommenhed, og var ved møllen opbygget adskillige skønne huse til håndværksfolk, som kobberet skulle forarbejde til kedler og pander og andet arbejde, som kunne blive fortinget. Der var og huse til dem, som forarbejdede alle slags messingtøj, lysestager, bækkener, plader og andet, hvad der nevnes kan, at der skulle intet fattes arbejde og værk for hver, som det ville fortinge og købe«.

I 1650'erne fik Henrik Müller leverancerne til flåden af de ting, han fabrikerede på Hjortholm, men også i befolkningen var der en stigende efterspørgsel efter kobbergryder og -kedler, som var ved at blive almindelige i husholdningerne, såvel på landet som i byerne. Det var derfor en stor virksomhed, han skabte herude ved Furesøen, og det må have været en hel lille landsby, der efterhånden var vokset op omkring møllen. Fundamenter fra nogle af hans bygninger blev udgravet for en halv snes år siden, og i en af de kældre, der blev udgravet, fandtes en større mængde af messingtråd. Samtidig udvidede han sin ejendoms tilliggende med de omliggende skove, så Hjortholm i hans tid ikke blot udviklede sig til en betydelig industriel virksomhed, men også til et aneligt gods.

1668 erhvervedes dette ved mageskifte af Frederik III, der ændrede dets navn til Frederiksdal, og i 1739 overdroges dette til gehejmeråd Johan Sigismund Schulin, i hvis slægts besiddelse det stadig er. Møllen delte godsets skæbne, og Frederiksdal Mølle, som den nu blev kaldt, omfattede i slutningen af 1600-tallet både en kornmølle og en papirmølle, som en tid blev drevet sammen med Strandmøllen af holsteneren Hans Heuser, men blev i modsætning til kornmøllen nedlagt omkring 1700, da den ikke betalte sig. Sterm fortæller i 1834, at den især malede for bagerne i København, og at der i en anden af møllens bygninger var indrettet en stampemølle. Hovedbygningen var en etage høj med kvist og stråttækt ligesom den egentlige møllebygning, der dog var to etager høj. I 1837 brændte møllen, og det blev nu efter genopførelsen forsøgt at drive en papirfabrik, men vistnok uden større held, for i 1845 er det kun kornmøllen der omtales. Den er nu forlængst nedlagt ligesom også en del af

møllebygningen er blevet nedrevet i forbindelse med Mølleåens regulering til en fæstningskanal i 1880'erne.

Lyngby Mølle

Møllen i Lyngby er sansynligvis ligeså gammel som Hjortholms, men var allerede før reformationen krongods, og skønt det er blevet påstået, at den oprindeligt skulle være anlagt på Knud den Stores tid (1018-1035) er den dog første gang omtalt i Roskildebispens jordebog fra 1370. Som Hjortholm var det en kornmølle, der blev drevet ved mølleåens vandkraft, men i 1640 fik en tysker ved navn Jacob Petz, der var bosiddende i København, privilegium på at fabrikere musketter og pistoler i Lyngby, hvor der ved siden af den gamle kornmølle indrettedes en slibemølle, og som en slags erstatning for hans udnyttelse af vandkraften aftaltes det, at Jacob Petz skulle betale kornmølleren 15 daler årlig af hans landgilde.

På denne mølle fik kunsthåndværkeren og møntmesteren Caspar Herbach eller Kunst-Caspar (1600-1664), som han også kaldtes, i 1650 skøde af Frederik III. Under svenskekrigene blev møllen imidlertid ødelagt, og i 1662 fik han derfor i stedet tilladelse til at oprette både en valkemølle og en mindre slibemølle. To år senere afgik han ved døden, men bedriften videreførtes af hans hustru og søn, kgl. møntmester Frederik Caspar Herbach, der tillige forpagtede kornmøllen og i 1667 desuden fik bevilling til oprettelse af en valsemølle til møntslagning. I Lyngby er der således i disse år samtidig blevet malet korn, stampet klæde og slået mønt. Men herligheden varede ikke længe. Møntmesteren sparede til fordel for

Lyngby

sig selv og sin kompagnon møntmester Gotfrid Krüger på ædelmetallet i de møntstykker, der blev slået til kongen, og så sig nødsaget til at forlade landet, hvorefter kornmøllen blev omdannet til en papirmølle. 1682 eksisterede kun den og valkemøllen, men snart efter ophørte papirfabrikationen, og Lyngby Mølle overtoges af senere viceborgmester i København, højesteretsassessor og etatsråd Anders Jacobsen Lindberg, der ejede den til år 1700, og bortset fra en kort periode som kornmølle var den i hele 1700-tallet valkemølle. 1739 blev denne erhvervet af kommercekollegiet og under ledelse af den hollandske bygmester Marten van Dochum udskiftet med en ny, som han fik brugsret til mod at opføre en smuk barok hovedbygning på en etage med en trefags kvist og mansardtag samt en bagved liggende staldbygning. Senere fik han også tilladelse til at oprette en spigerfabrik, og i 1759 blev møllen overdraget ham til ejendom. Ti år senere døde han, og enken fik tilladelse til at ombygge spigerværket til en kornmølle. 1834 nedlagdes valkeværket og derefter havde Lyngby to kornmøller, en nordre og en søndre. Disse ejedes af Christen Jørgensen Lund, der var broder til ejeren af møllen i Fuglevad, og Stern fortæller, at bygningerne omfattede »et grundmuret og teglhængt stuehus, der er en etage højt og afgiver en smuk bopæl for en familie udenfor bondestanden, og tre stråtækkede udhuse, hvoraf to er grundmurede og det tredie opført af mur og bindingsværk«, medens selve møllen »består af to mølleværker, hver med et hjul, der drives ved underfaldsvand, tre melkværne med de to sigtes og med den tredie males grovt. Møllen har tilstrækkeligt vand og kan i timen male fire tønder sæd«.

1839 overtog Christen Lunds ældste søn Peter Christian Lund Lyngby Mølle. Han var i et halvt århundrede medlem af kommunalbestyrelsen og i flere perioder dens formand.

Om møllens senere skæbne kan oplyses, at i 1897 blev den nordre mølle nedlagt efter en brand, men dens gamle bygning er for nogle år siden blevet restaureret og vandmøllen genskabt, medens den søndre mølle, der brændte 1902, blev genopført året efter i en helt ny skikkelse.

Fuglevad Mølle

Om Fuglevad Mølle vides at den i hvert fald har eksisteret omkring 1500. Det var en kornmølle, og møller i 1492 var en af kongens fæstebønder ved navn Torkil, hvis efterfølgere også var kronbønder indtil 1629, da den københavnske storkøbmand, rådmand Joh. Bøcker v. Delden overtog den som arvefæste. Sine forpligtigelser har han ikke overholdt, for 1633 gjorde kongen indførsel i Fuglevad og Brede, som han også havde fæstet, og knap en halv snes år senere rejste han selv til Rusland, hvor han blev tolk for Czaren og nød stor anseelse. Imidlertid havde en anden københavnsk storkøbmand Henrik Rosenmeyer i 1635 i fæste overtaget både Brede og Fuglevad, og i 1668 blev begge møller tilskødet kobbersmed Henrik Ehm som ejendom og gik dermed ud af kongens eje.

Ehm var stærkt interesseret i metallurgi og beskæftigede sig som andre alkymister gerne med forsøg på at forvandle simple metaller til ædelt guld. Uden tvivl har han handlet i god tro, da han påtog sig at undervise en læge C.W. Hacqvart i denne kunst for et honorar på 600 rdlr. Da læ-

gen ikke fik det forventede resultat ud af undervisningen, nægtede han at betale for sit kursus, og retten frikendte ham da også med den begrundelse, at det måtte anses for bevist, at kobbersmeden ikke havde lært sin elev at fremstille guld. Som et minde om den retssag, der vakte stor opsigt i datidens København, skrev Holberg »Det arabiske Pulver«.

Det var også Ehm, der i 1689, da han forlængst havde skilt sig af med Fuglevad, i Nyhavn opførte den kendte ejendom »Guldmagerens Hus«, nr. 59.

Fuglevad var vedblivende en kornmølle, men i 1700-tallet fandtes der desuden et le- og slibeværk og en tid endog et hammerværk, for at den kunne bruges som en slags filial til kobberværket i Brede. 1802 blev møllen købt af Jørgen Christian Lund, en broder, som nævnt, til Christen Jørgensen Lund på Lyngby Mølle, og i 1827 overdrog hans enke møllen til sønnen Johan Lund. Da denne som flere af sine kolleger blandt møllerne synes at Mølleåen undertiden gav for lidt vand, lod han i 1832 på bakken vest for åen opføre en hollandsk vindmølle. Den var i brug til 1906, hvorefter den blev skænket til Landbrugsmuseet for omkring 1940 at blive indlemmet i Frilandsmuseet.

Et par år efter at vindmøllen var taget i brug, oplyser Sterm, at byggerierne i Fuglevad omfattede »et teglhængt stuehus, der afgiver en god bolig for en familie udenfor bondestanden, og seks stråtækkede udhuse, de er alle opført af mur og bindingsværk . . .«. Han fortæller endvidere, at vandmøllen drives ved underfaldsvand, og at den i timen maler tre tønder sæd, og at den tidligere har været forsynet med et messinghammerværk. Til slut siger han, at »for omtrent to år siden er her opført en

B. Rich
1981

Fuglevad

hollandsk vindmølle, i hvilken er indlagt en grov- og sigtekværn«, og at den »i timen maler seks tønder sæd«.

Tilføjes skal blot, at vandmøllen, der i 1874 blev ombygget til turbinekraft, omkring 1960 blev overtaget af Nationalmuseet.

Brede Mølle

Som flere af de andre møller tilhørte Brede i middelalderen Roskilde Bispestol og muligvis har her dengang ligget en barkmølle, for bl. a. skulle møllen i årlig skat til bispemanden yde »et par sko til fogeden«. Omkring 1600 var Brede kornmølle, men nogen indbringende forretning synes den ikke at have været, for to københavnske borgere, den tidligere omtalte Joh. Bøcker v. Delden og Lorents v. Meulengracht fik den i 1628 overdraget til »evindelig ejendom« for sig og arvinger mod at indrette den til krudtværk, dog måtte de også male mel og malt, hvis det ikke forsinkede tilvirkningen af krudt. For at blive uafhængig af strømforholdene fik de desuden tilladelse til at indrette en hestemølle til brug for krudtfremstillingen. Efter Meulengrachts død kun 34 år gammel i 1630 fik v. Delden eneret til Brede, men gik som omtalt fallit i 1633, og foruden Fuglevad overtog den nævnte Henrik Rosenmeyer i 1635 også Brede, der foreløbig vedblev at være krudtmølle. Under svenskekrigene blev mærkelig nok kun krudtkværnen ødelagt, medens der ikke skete skader hverken på kornmøllen eller husene.

Rosenmeyers arvinger blev udkøbt af Brede 1668, da kobbersmed Henrik Ehm fik skøde på den samtidig med, at han overtog Fuglevad. Han nedlagde både krudtværk og kornmølle og indrettede i stedet Brede

til kobberværk, og som anneks forpagtede han desuden Nymølle. I 1695 blev Brede værsk skødet til kobbersmed Jacob Zitzke, hvis enke i 1719 skødede det til sin søn af første ægteskab Poul Badstuber, der som sin stedfader førte titel af hofkobbersmed. I datidens København var han en anset mand, der blev meget benyttet, bl. a. var det ham, der lagde kobbertaget på Christian VI's Christiansborg. Indtil 1737 ejede han desuden Ørholm, medens han forpagtede Nymølle, som han dog fik skøde på i 1738.

For at sikre sine to ældste sønner og deres efterkommere ophøjede han samme år – 1738 – sine »møller« til et slags stamhus til gavn »for det gemene bedste, at disse kostbare værker efter min død kunne florere og ved familien fortsættes«. Men hans foretagender var åbenbart ikke så solide, som han selv havde antaget, for i 1746 gik han fallit, og alle hans ejendomme blev solgt på auktion. Brede og Nymølle blev købt af det ansete handelshus »Fabritius & Wever« som repræsentanter for et interessentskab bestående af en række ansete storkøbmænd, der tillige købte Fuglevad, og i 1790 blev Peter van Hemert, chef for et af Københavns største handelshuse, eneejer af Brede, Nymølle og Fuglevad. 1794 – fire år senere – blev han dog af økonomiske grunde tvunget til at afhænde Fuglevad og Nymølle, men først i 1806 skilte han sig af med Brede til et interessentskab. Senere tilhørte kobberværket bl.a. statsminister Heinrich Ernst Schimmelmann, men i 1832 blev Brede overtaget af agent Theodor Suhr af firmaet »Suhr & Søn« og klædefabrikant Joh. Carl Modeweg. Medens Suhr drev kobberværket, flyttede Modeweg sin klædefabrik, der var stiftet i 1810, herud, og efterhånden optog denne hele

værket, idet han ikke alene udnyttede Mølleåens vandkraft, men yderligere anskaffede en mindre dampmaskine til at drive karte- og spindelmaskinerne foruden en valkemølle. 1838 optog han sin søn, Julius Emil i firmaet, der derfor ændrede navn til »I.C. Modeweg & Søn«, og ved hans død i 1849 havde dette udviklet sig til en af Danmarks største industrielle virksomheder. Sønnen overtog den, og dennes enke solgte 1872 Brede til grossererne Carl Albeck og William Salomonsen, der blev eneejer 1879 og i 1887 optog Edmund Daverkosen og Carl C. Jensen som kompagnoner.

Daverkosens optagelse i firmaet blev indledningen til en strålende tid for fabriken. Produktionen udvidedes og nye bygninger opførtes, ligesom der til gavn for arbejderne indførtes en lang række sociale forbedringer. I hans tid udviklede Brede sig derfor til et helt lille bysamfund med et indbyggertal på 1000 i 1935, hvoraf de 600 var arbejdere og funktionærer. Byen havde sit eget gas-, vand- og elektricitetsværk foruden naturligvis en købmandshandel, en kro, skole og spisehus. Til arbejderne indrettedes desuden gode og billige boliger med egen have i blokke, der var opkaldt efter kendte byer som f.eks. London og Rom.

I 1918 døde Daverkosen af spansk syge, men virksomheden videreførtes under ledelse af direktør H.W. Jacobæus og Daverkosens ældste søn, Leo Daverkosen, indtil 1956, da Brede ophørte at være klædefabrik. I 1959 blev bygningerne overtaget af staten og overladt Nationalmuseet.

Bredes midtpunkt er fortsat den herskabelige hovedbygning, som Peter van Hemert lod opføre 1795, og som Nationalmuseet nu har ladet restaurere og indrettet – så vidt det har været muligt – som den var om-

Brede

kring 1800. Endnu i familien Daverkosens tid bevarede bygningen sit herskabelige præg, selv om den da var udvidet med den såkaldte »lille hovedbygning«, hvor der i stueetagen var køkken og på første sal børneværelser.

Ørholm Mølle

Ørholms oprindelige navn var Ørevad, som møllen kaldes i Roskildebispernes jordebog fra 1370, hvorimod den i 15- og 1600-tallet efter krudtværket Christian III lod indrette i 1550'erne blot omtales som »Krudtmøllen, som kaldes Ørholmen«, men iøvrigt synes de to navne Ørevad og Ørholm at være brugt i flæng.

Fra første færd var Ørholm en kornmølle, men omkring 1558 blev den, som nævnt, ombygget til krudtværk og indtil 1653, da den københavnske borger, Herman Isenberg fik arvefæste på den, blev den drevet af kronen, og endnu i Isenbergs ejertid var kongen hans største aftager. Til alt held gik den næsten uskadt ud af svenskekrigene, under hvilke Isenberg i 1659 var afgået ved døden, og møllen tilhørte derefter hans enke Elisabeth Klingenberg til hendes død 1669, hvorefter Ørholm tilfaldt hendes svoger, stempelpapirsforvalter Albret Heins, der ved skøde af 23. december 1670 fik møllen overdraget til arv og ejendom, hvorved den gik endelig ud af kronens besiddelse.

I Heins tid omfattede den foruden krudtværket tillige en kornmølle og et stivelsesværk, og disse tre virksomheder gik i arv til hans enke, efter hvis død 1691 den i 1699 blev købt af den tidligere overførster i Ditmarsken, Baltzer Hans von Buchwald, for efter 1724 at blive overtaget af

Poul Badstuber, der nedlagde krudtværket og i stedet indrettede et kobberværk og en jernfabrik, hvor der blev fremstillet landbrugsredskaber som leer og hakkelsesknive. Ti år senere blev værket overtaget af to tyske hammersmede, som imidlertid ikke formåede at drive det, og i 1742 blev det sat på auktion. Efter at have haft forskellige ejere kom det i 1793 i de to engelske forretningsmænd Harry Nelthropp's og John Joseph Harris' besiddelse. De indrettede Ørholm til en papirfabrik og erhvervede kort efter også Nymølle for at anvende den som filialfabrik. Det var dog ikke deres mening at konkurrere med Drewsens papirfabrik på Strandmøllen, da det fortrinsvis var de papirsorter, som ikke blev fremstillet her, de lagde sig efter: Trykpapir, tapetpapir, karduspapir og det blå papir, der brugtes til beklædning af raffinaderiernes sukkertoppe, som hidtil var blevet indført fra udlandet, men produktionen af dette kom dog først i gang i 1805.

To år tidligere var Ørholm blevet overtaget af et interessentskab, men de to englændere virkede dog fortsat som ledere. I 1806 døde Harris, men Nelthropp fortsatte til sin død 1821, og i 1832 blev J. B. Nelthropp ene-ejer af begge værker. To år efter oplyser Sterm, at der på Ørholm blev fabrikeret 13.000 riis af kardus- og trykpapir samt makulatur (d. v. s. beskadiget papir), men »der kunne have været fabrikeret det dobbelte, når værket ikke havde manglet vand«, siger han, medens der på Nymølle produceredes 4.300 riis skrivepapir og 700 riis begpapir (d. v. s. groft vandtæt papir).

I længden kunne Nelthropp dog ikke klare sig, og i 1837 blev han derfor tvunget til at skille sig af med både Ørholm og Nymølle, som efter

nogle ejerskifter i 1854 erhvervedes af de to unge papirfabrikanter Christian og Michael Drewsen på Strandmøllen.

Der var da næppe sket større ændringer på bygningerne, siden Sterm i 1834 havde beskrevet dem. Værket bestod dengang »af 15 særskilte længer. Stuehuset – fortæller han – er to etager højt og opført af grundmur, de øvrige bygninger er dels en, dels to etager høje og opført dels af grundmur dels af bindingsværk; de er alle teglhængte«. Og han tilføjer: »Hovedbygningen og enkelte andre bygninger ligger på den søndre åbred i Lyngby sogn, de øvrige bygninger, hvoriblandt selve værket i Søllerød sogn«.

Samme år Drewsens købte Ørholm, lejede politikeren, den fhv. krigsminister A.F. Tscherning i 1854 den gamle smukke 1700-tals hovedbygning, og hans søn, den senere overkirurg ved Kommunehospitalet, dr. med. E.A. Tscherning (1851-1919) har fortalt, hvor landligt der dengang var i Ørholm, og at forbindelsen til København »bestod for personbefordring i en omnibus, der fra den en halv times gang fjerne »Store Kro« i Lyngby nogle få gange om dagen gik til København.«, medens »aviser, pakker og breve besørgedes med fabrikkens fragtmand »papirskusken«, der daglig førte papir til »byen« og bragte klude med sig hjem. Han tog vore breve og pakker med til besørgelse og modtog den korrespondance, som vore bekendte vidste skulle afgives til en urtekræmmer i St. Kongensgade«. Men desuden kunne posten komme med diligencen til Lyngby, hvorfra der en gang om dagen blev bragt post til Brede skolelærer, hvor den lå til afhentning, men det var jo en lang tur at gå og det var derfor også sket, at en indbydelse først var blevet afhentet, efter at selskabet havde fundet sted!

Ørholm

B. Rich
1981

Men fornøjeligt var det ikke desto mindre at bo i Ørholm, synes Tscherning, for de mange mennesker, der var knyttet til fabriken, satte liv på tilværelsen, og mange af arbejderne og håndværkerne søgte hans forældres råd og vejledning »i anliggender, der ikke netop hørte ind under deres stilling ved fabriken«. Dertil kom, at Ørholm også havde en kro med privilegium til krohold og handel med spækhøkervarer, foruden at den havde tilladelse til at drive brændevinsbrænderi, hvad der jo nok kan have bidraget til at sætte humøret hos gæsterne en tak i vejret.

1899 sluttede Drewsens papirfabriker sig sammen med »De forenede Papirfabriker«, men både Ørholm og Nymølle vedblev at være papirfabriker til 1921, hvorefter bygningerne i Ørholm blev overtaget af forskellige virksomheder, indtil »Krølund-Fabriken Lama A/S« i 1959 overtog dem. De tilhører nu staten, der har stillet dem til disposition for Nationalmuseet.

Nymølle

Som navnet antyder er Nymølle den yngste af de ni møller langs Mølleåen, for det var Jacob Petz, som i 1640 havde indrettet en slibemølle i Lyngby til fabrikation af musketter og pistoler, der tre år senere af Christian IV fik bevilling til at indrette en filial mellem Ørholm og Stampen, men om den nogensinde er kommet i gang er tvivlsomt. I 1650'erne blev rentemester Henrik Müller imidlertid opmærksom på stedet og lod som anneks til sin mølle ved Hjortholm anlægge »den nye mølle med den store kobberhammer«. Dette kobberværk blev af dronning Charlotte Amalie, efter at hun havde overtaget Frederiksdal gods, i

1670 forpagtet til den tidligere omtalte kobbersmed Henrik Ehm, men under den skånske krig i 1670'erne forfaldt det, og da produktionen gik i stå, ansøgte Henrik Ehm om en nedsættelse af forpagtningsafgiften, men det blev afslået, og da han også på anden vis følte sig snydt, truede han med sagsanlæg. Dronningen sluttede derfor i 1681 kontrakt med kobbersmed Lorens Badstuber om at overtage Nymølle, når den var bragt i orden. I mellemtiden blev der sluttet forlig med Ehm, som i 1697 atter fik kobberværket i forpagtning, og den 14. februar 1699 desuden privilegium på, at »dronningens kobbermøller her i Københavns amt forarbejdede kobbervarer må her udi riget uforhindret omføres og forhandles«. Af hensyn til deres proveniens stempledes de med dronningens monogram og efter hendes død med godsets senere ejers, prinsesse Sophie Hedevigs. Som forpagter efterfulgtes Ehm omkring 1705 af Badstuber slægten på Brede, og bortset fra nogle få år opretholdt familien besiddelsen af forpagtningen i henved 40 år. I dens tid var bygningerne meget enkle og spartansk udstyrede. I 1714 lå her således – berettes det – kun et teglhængt møllehus på 17 fag, der mod nord var af bindingsværk og på sydsiden beklædt med brædder. Af de 17 fag indtog kobberværket de 11 og en bolig de 6. Desuden fandtes her et lille stråtækt udhus, en ålekiste i åen og et gammelt ubrugeligt slibeværk. I 1727 må stedet have virket endnu fattigere, for da fandtes her hverken et hus til forpagteren at bo i eller en stald til hans heste.

Efter prinsesse Sophie Hedevigs død 1735 tilfaldt Fredriksdal gods, hvorunder Nymølle jo hørte, staten, og rentekammeret foreslog derfor at erstatte den gamle kobbermølle med en jern- og ståltrådsfabrik, som der

hidtil ikke havde været nogen af her i landet. En tysk ståltrådstrækker Joh. Gerh. Rotthaus fra Westphalen blev derfor indkaldt, og han og Poul Badstuber fandt Nymølle ganske rigtigt var et velegnet sted at lægge den ny fabrik, men en betingelse var, at Badstuber fik Nymølle overladt til fri ejendom. Dette skete 1737, og efter indretningen af det ny værk fik Badstuber 15. september 1738 skøde på Nymølle, hvor der foruden dette fortsat fandtes en kobberhammer.

Imidlertid kan fabriken ikke have svaret sig, for i 1746 gik Poul Badstuber fallit, og den blev nu sammen med Brede købt af firmaet »Fabritius & Wever«, og de to værker fulgtes så ad, indtil Peter van Hemert i 1794 af økonomiske grunde solgte Nymølle til papirfabrikanterne Nelthropp og Harris, der som allerede omtalt året før havde anlagt papirfabriken i Ørholm. Ved salget havde v. Hemert betinget sig, at der af hensyn til konkurrencen med Brede ikke fremtidig måtte fabrikeres kobber- eller messingarbejder på Nymølle, som derfor nu indrettedes til en papirfabrik i tilknytning til Ørholm.

Bygningerne var nu adskilligt bedre end i 1714. Ifølge Sterm lå der således i 1834 på åens nordre side i Søllerød sogn en grundmuret og teglhængt hovedbygning, der var to etager høj. De øvrige bygninger var dels også to, dels en etage høje og enten grundmurede eller byggede af mur og bindingsværk. Med undtagelse af den bygning, hvor en del af værket var, lå de på den søndre åbred i Lyngby sogn.

På værket – fortæller Sterm videre – fabrikeres i lidt mere end det halve år forskellige sorter skrivepapir samt begpapir, medens der resten af året males klude til papirmaskinerne i Ørholm.

Nymølle

I nærheden af Nymølle opførtes i 1906 en tredje papirfabrik, Ravnholm, men den kunne ikke klare sig i konkurrence med De forenede Papirfabriker, og i 1921 blev som tidligere nævnt Ørholm og Nymølle ligeledes nedlagt som papirfabriker. I 1936 blev Nymølle og Ravnholm overtaget af C. Schous Fabriker A/S, og medens Ravnholm siden 1974 tilhører A/S Haldor Topsøe ejes Nymølle af Nationalmuseet. Med sine gamle hyggelige bygninger har dette sted endnu bevaret lidt af sin tidligere atmosfære og kan derfor stadig betragtes som et vidnesbyrd om Danmarks industrielle indsats i ældre tid.

Stampen

I modsætning til de mølleværker, hvor så mange bygninger er bevaret, at det endnu i vore dage er muligt at danne sig en forestilling om de virksomheder, der tidligere lå her, er Stampens helt forsvundet, idet den sidste af det store anlægs fabriksbygninger, der lå ved slusen, blev sprængt i luften fastelavnsmandag den 13. februar 1972.

Stampen, der i ældre tid kaldtes Stubbemøllen, eksisterede i hvert fald allerede på Frederik II's tid (1559-1588) som kornmølle. Den tilhørte kronen, og da mølleren, der havde den i fæste, 1584 klagede over, at han var sat for højt i skat, lod kongen den vurdere af gamle folk på egnen. Endnu i 1600-tallet var den kgl. fæstegods og i 1620 valkemølle, men da den senere københavnske rådmand Baltzer Sechman i 1653 fik den i fæste på livstid, pålagdes det ham at fremstille krudt, »som riget kan have tjeneste af«. Om det nogensinde er sket, vides ikke, for fra 1670-1687, da den tilhørte Børnehuset på Christianshavn, benyttedes den til valkning af

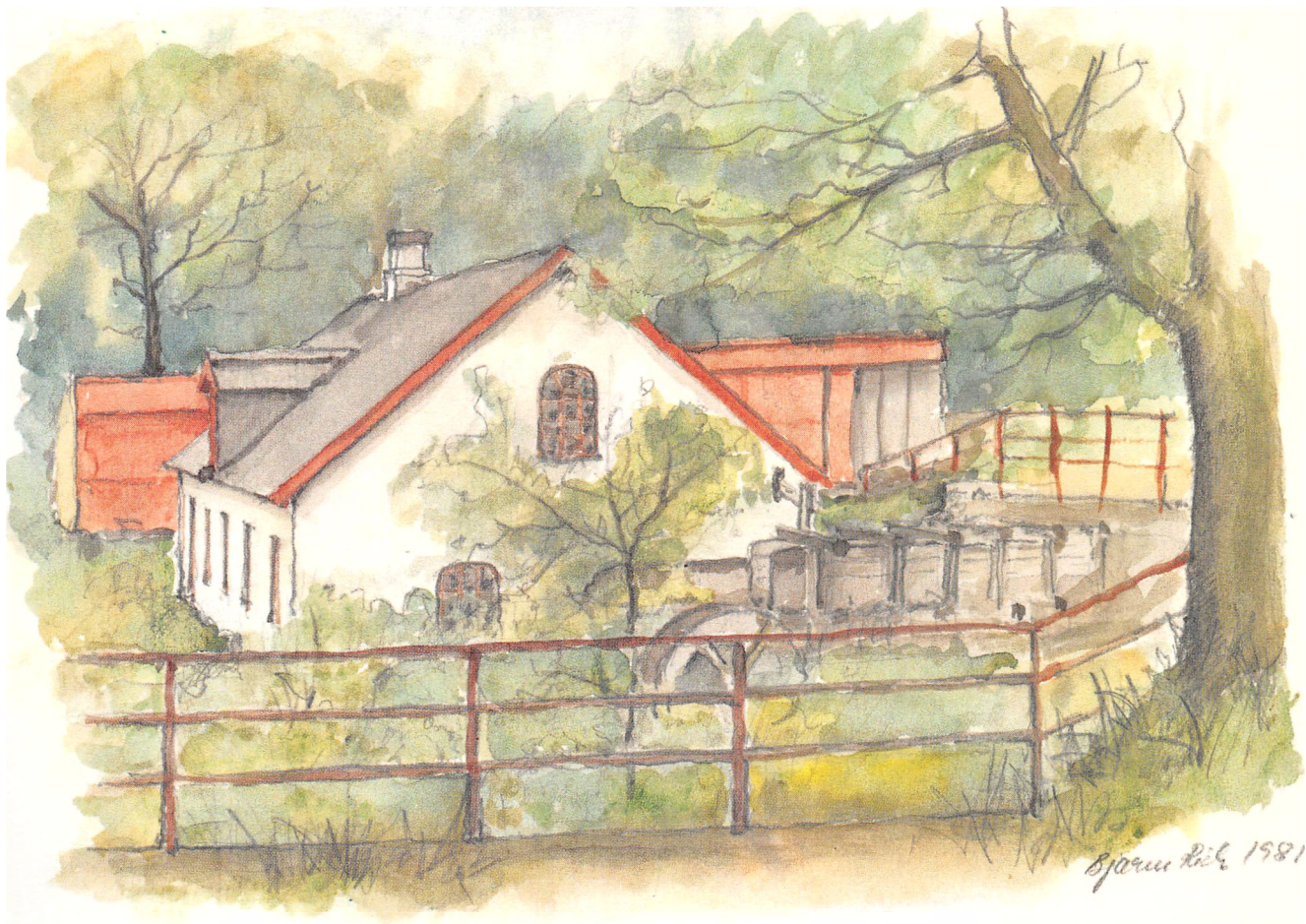
det klæde og lærred, fangerne i fængslet fremstillede. Efter at være blevet solgt anvendtes den til fabrikation af leer og andre jernsager, men i 1714 kom den atter i Børnehusets besiddelse, og i det følgende halvt hundrede år var den valkemølle bl.a. for Det kgl. Uldmanufaktur i Rigensgade. En af dens valkemestre i denne periode var Henning Christopher Richter, som var berygtet for sit stridbare sind, og de vanskeligheder, der da opstod møllejerne imellem, skyldtes som regel ham. Af ren og skær ødelæggelseslyst åbnede han således om natten for sine sluser, så vandet strømmede ud og truede med at ødelægge krudtværket i Rådvad og Drewsens papirfabrik på Strandmøllen. Desuden truede han den gamle Johan Drewsen på livet, ligesom han i 1724 – det år vedtægterne for Fuursø-Møllestrøms Interessentskab blev vedtaget – under forhandlingerne slog prinsesse Sophie Hedevigs forvalter på Frederiksdal så voldsomt i ansigtet med en spade, at hans kindben blev knust og to tænder slået løs. Man havde desuden begrundet mistanke om, at han sammen med en ryttersoldat Carl Gaster i 1723 havde dræbt og udplyndret en mand ved navn Hans Nielsen, hvis lig var blevet fundet i Stampens mølledam. Begge blev arresteret i 1725, men da de nægtede ethvert kendskab til mordet – omend de indrømmede at have bestjålet den myrdede – blev de ikke dømt, men Richter er jo sikkert nok blevet afskediget som valkemester.

I 1763 skilte Børnehuset sig atter af med Stampen, der blev købt af Rådvads ejer, Nicolai Jessen, og da han gik fallit, blev Stubbemøllen i 1767 købt af Det kgl. Uldmanufaktur, der anvendte den som valkemølle. Denne havde i 1834 to stampeværker, der blev drevet med underfalds-

vand af to hjul, og Sterm fortæller, at Stampen iøvrigt omfattede fem længer, der var en etage høje med tegtag og opført af mur og bindingsværk.

I 1835 blev Stampen købt af en svigersøn til klædefabrikant I.C. Modeweg i Brede, Peter Nielsen Carlsen, der havde været kontorist i Den kongelige grønlandske Handel. Han var en meget initiativrig mand, thi foruden valkemøllen, der vedblivende havde Børnehuset og Det kgl. Uldmanufaktur foruden Modeweg i Brede som kunder, indrettede han en kornmølle og et bageri, i hvilket der installeredes en dejæltemaskine, som dengang var en stor sjældenhed, og i tilslutning til bageriet åbnede han et brødudsalg i Nærum. Med sin svoger Julius Emil Modeweg havde han et udmærket samarbejde, og i 1842 oprettede de i fællesskab et garnspinderi og et klædevæveri i Stampen under firmanavnet »N. Carlsen & Modeweg jun.« Nye bygninger blev opført og de nødvendige maskiner anskaffet, medens Carlsen til sig selv opførte en stor og herskabelig hovedbygning ud til mølledammen. Bag denne byggede han en fire etager høj magasinbygning med stalde og vognporte forneden, med plads til bageriet og med lagerplads til klæde og brød.

Disse store udvidelser medførte en betydelig forøgelse af antallet af arbejdere og håndværkere, som var knyttet til hans virksomheder, og til dem blev der også bygget boliger. Knap 35 år gammel døde Carlsen imidlertid i 1846 af en voldsom tyfoid feber, men hans enke og medarbejdere videreførte fabriken, indtil sønnen Carl Frederik Carlsen i 1862 overtog den for 70.000 rdlr. Stampen forblev i familiens eje til 1896, idet dennes enke fortsatte virksomheden i nogle år efter hans død 1892. I 1914 ødelagde en brand flere af fabrikenes bygninger, og som ny ejer af Stampen

Stampen

ønskede direktør Chr. Nielsen fra Strandmøllen nu at benytte fabriken til sin produktion af ilt, brint og acetylen. I 1939 blev Stampen overtaget af staten, men Chr. Nielsen beholdt brugsretten til fabriken så længe han levede. De øvrige bygninger, der forfaldt mere og mere, blev nedrevet, og til sidst sprængtes, som nævnt, fabriksbygningen i luften i 1972. I dens sted har Nationalmuseet rekonstrueret Repstrups uldspinderi fra Himmerland med dens vandmøllehjul.

Rådvad

Rådvad eller Rådvaddam er i hvert fald et halvt århundrede yngre end Stampen, men allerede 1628 og 1636 havde brødrene Hermann og Johan Wøest fået tilladelse til at indforskrive mestre til at forfærdige høleer og skæreknive, og for at støtte den ny industri blev der samtidig lagt told på dem, der indførtes. Deres privilegium overdroges efter Johan Wøests død, og Herman var blevet for gammel og skrøbelig til at administrere det, den 28. oktober 1641 til kleinsmedene Christian Alkenbrecht, Hans Vinberg og Frederik Espach, og som følge af de udgifter, de i begyndelsen ville få, forbød kongen af konkurrencehensyn andre mestre i 15 år at nedsætte sig i købstæderne og de nærmeste len på Sjælland, dog stod det enhver frit selv at indføre leer, skæreknive, partisaner, piker og lignende. Samtidig synes Alkenbrecht og hans to kolleger at have fået tilladelse til at anlægge en slibe- og polérmølle, og ved Mølleåen mellem Stampen og Strandmøllen fandt han et velegnet sted. Den 30. april 1643 fik han derefter kgl. bevilling til på egen bekostning at opføre og indrette det påtænkte mølleværk. To år senere udvidede han sin bedrift med en ham-

mermølle til fremstilling af artikler til artilleriet, til skibe og huse under bygning, »et nyttigt og gavnligt værk for land og rige«, som det hed, og da der stadig var vandkraft til overs, erhvervede han Strandmøllens valkeværk og flyttede det til Rådvad.

Under svenskekrigene blev hans møller ødelagt, og den kgl. historio-
graf Vitus Bering, der efter krigen erhvervede de sørgelige rester af den blomstrende virksomhed, begyndte at genopbygge den, men kongen som ønskede at anlægge et krudtværk ved Rådvad, udkøbte Vitus Bering med bøndergods. I 1664 fik overtøjmester Peter Kalthoff derfor stedet overladt til indretning af en slibemølle til brug for Tøjhuset og »en liden pulver-mølle« til fremstilling af krudt. Slibemøllen blev efter Peter Kalthoffs død 1672 nedlagt, men kongen overtog krudtmøllen, der underlagdes krigskollegiet. I mere end 80 år var Rådvad derefter krudtværk og til daglig ledet af en krudtmager. Den første var Henrik Steinman og den sidste David Rose, som forestod værket i 40 år, indtil det som det sidste eksisterende krudtværk ved Mølleåen nedlagdes 1758 efter at J. F. Classen havde anlagt Frederiksværk.

Rådvad blev derefter ved gavebrev af 5. maj 1759 af Frederik V overdraget hans betroede kammertjener Nicolai Jacob Jessen, »for der et filehuggeri med videre andre deslige for landet nyttige værker og fabriker at anlægge og indrette . . .«. Snart efter udvidedes virksomheden med en kornmølle, få år efter i 1763 erhvervede han, som nævnt, Stampen og begunstigedes iøvrigt også på flere andre måder, men alligevel kunne han ikke få sine virksomheder til at betale sig, og skønt kongen gentagne gange hjalp ham, gik han i 1767 fallit. Rådvad dam Mølle kom på auktion,

og for 27.000 rdlr. erhvervet af Isenkrammerlauget i København, der satte en fabrikation i gang af de varer, de forhandlede. »Hvad der forfærdiges her – oplystes det i 1806 – er ikke overdådigheds-artikler, men gangbare og nyttige sager, f.eks. agerdyrknings- og husholdningsredskaber og alle slags professionisters værktøj«.

For at kunne forfærdige alt dette, disponerede værket efterhånden også over flere hammer- og valseværker, slibe-, polere- og drejeværker; »et jernstøberi var blevet anlagt ved år 1800 – meddeler Eiler Nystrøm i sin bog om »Lyngby Sogn i Fortid og Nutid« – i de talrige værksteder beskæftigede man ikke blot smede, også klokkestøbere, gørtlere, blikkenslagere, ben-, horn- og trædrejere (til skæftning af værktøj)«.

Efter 1814 gik det tilbage for fabriken, som Stern fortæller i 1834 omfattede »to hammermøller, en slibemølle, en drejemaskine, og et poleri foruden en del smedier og mindre værksteder. Det hele udgør – siger han – 12 bygninger foruden skolen, dels en, dels to etager høje, dels opført af bindingsværk, dels af grundmur, alle teglhængt«.

Foruden skolen, der besøgte af 72 børn, og hvor »den indbyrdes undervisning og gymnastik er indført«, fandtes i Rådvad en kro, som isenkrammerlauget i 1769 havde fået bevilling til med ret til brændevinsbrænding og udskænkning, og selv om den i begyndelsen især søgtes af stedets egne beboere, fandt københavnernes dog også efterhånden vej ud til den. Og stedets stigende popularitet bevirkede, at en ny og større restaurant opførtes oppe på bakken under ledelse af tømmermester J.A. Struck, der selv overtog forpagtningen af den, som han beholdt til han i 1874 åbnede sit nyopførte badehotel i Skodsborg. Den ny forpagter af

Rådvaad

restauranten J.H. Blanch udvidede restauranten med en såkaldt »slyngelstue« og med en købmandshandel. Som restauratør efterfulgtes han af E. Edlich, og under ham oplevede restauranten sin storhedstid med besøg i jagtsæsonen af Christian IX, kongen af England og kejseren af Rusland.

Da Isenkræmmerlauget i 1862 ophævedes, overtog andelshaverne Råd-vaddam som et privat interessentskab. 1872 stillede fabriken til auktion, men da der ikke blev opnået en tilstrækkelig høj pris for den, besluttede 9 af interessenterne sig til at fortsætte driften. I 1891 var der kun 3 af dem tilbage, og i 1894 besluttede de at omdanne værket til et aktieselskab under navnet: »Råd-vaddams Fabriker«. Dette trådte i likvidation 1921, og virksomheden sammensluttedes derefter med aktieselskabet »Scania-Vabis«, men fabriken i Råd-vad fortsatte som datterselskab under navnet »Aktieselskabet Råd-vad Knivfabriker« – senere som »Ginge-Råd-vad A/S«.

I højere grad måske end de andre møllesteder udgjorde Råd-vad et sluttet bysamfund, og blandt dens bygninger findes adskillige, der må betragtes som bevaringsværdige: »Møllehuset«, »Kildehuset«, den gamle skolebygning »Egehuset«, »Fileværket«, »Længen«, den tidligere direktør-bolig »Damhuset« og »Den gamle Smødie«.

Råd-vad tilhører nu staten, og det er Nationalmuseets ønske engang at få indrettet antikvariske værksteder i de gamle bygninger.

Strandmøllen

Den østligste del af Mølleåens ni møller er Strandmøllen, der ligger ved Fuursø-Strømmens udløb i Øresund. I henved 250 år – fra midten af 1600-tallet til 1898 – var den uafbrudt papirmølle, og helt udelukket er

det ikke, at der så tidligt som i slutningen af 1500-tallet er blevet forfærdiget papir på Strandmøllen. Men uanset om dette har været tilfældet, er den dog ikke Sjællands ældste papirmølle, for det var møllen ved Hvidøre, som i 1576 blev indrettet hertil af Frederik II, men da den ikke betalte sig, blev den nedlagt allerede i 1580'erne. Muligvis er det den, der senere flyttedes til Strandmøllen, hvor den må være nedlagt før 1599, da to skomagere fik bevilling til at indrette en barkmølle ved »papirmøllen i Københavns len«. 1633 blev møllen, der nu var et valkeværk, af Christian IV overdraget til den driftige forretningsmand Johan Eттersen, der samtidig i København overtog farveriet i Løngangsstræde på Vartovs nuværende grund. På Strandmøllen blev der valket klæde fra tugthuset i København, men ikke tilfreds hermed fik han i 1635 desuden tilladelse til at anlægge en kornmølle og i 1643 en papirmølle og løfte om, at der i de næste tyve år ikke måtte oprettes andre papirmøller på Sjælland. Fire år efter opgav han valkeværket, der som nævnt blev flyttet til Rådvad.

1652 afgik Johan Eттersen ved døden, og under svenskekrigene blev Strandmøllen ødelagt. Den blev dog genopbygget, men først da Hans Heuser fra Frederiksdal overtog den 1686 kom driften igen i god gænge, men hans økonomi var dårlig, og da han forsøgte at låne penge af dronning Charlotte Amalie til at købe den for, blev resultatet, at hun selv erhvervede den i 1690. Tre år senere indkaldte hun den tyske papirmager-svend Johan Drewsen til at forestå driften såvel af papirmøllen på Frederiksdal, som dog blev nedlagt syv år senere, og af Strandmøllen, til hvilken hans efterkommere var knyttet i næsten 200 år, idet Johan Drewsen købte den i 1718, fire år efter dronningens død. Slægtens mest

kendte mand, den udmærkede politiker og landøkonomiske forfatter Johan Christian Drewsen (1777-1851) har i nogle efterladte optegnelser fortalt, at det hus, hvori han selv boede, var bygget af den første Johan Drewsen »for dronningens regning, hvis ciffer, udhugget i en sten og smukt forgyldt, også fandtes på den mur, der vender ud til stranden og blev først nedtagen af huset, da englænderene i 1801 kom med en flåde for at bekrige os, og min fader da frygtede, at fabriken ved en mulig landgang kunne derved anses for kongelig og behandles mindre lemfældigt, end når den ansås for privat ejendom. Min fader erindrede endnu, at ruderne i stadsestuen havde bestået af brændt glas, hvori Charlotte Amalies ciffer var ridset med en diamant«.

Johan Drewsen døde 1734 ifølge en slægtstradition efter et ulykkestilfælde, hvor han havde fået hovedet knust af en pressestang. Som leder af Strandmøllen efterfulgtes han af sin tyveårige brodersøn, Johan Drewsen den yngre, der ligesom sin afdøde onkel stammede fra Lachendorf ved Celle i Hannover. I 1739 fik han skøde på møllen, og i 1770 optog han sin søn Christian Drewsen som kompagnon. I hans ejertid blev Strandmøllen udvidet med en kornmølle, som egentlig kun var beregnet til eget brug, men da hans hvedemel var af samme fortrinlige kvalitet som det, der blev indført fra England, blev det snart stærkt efterspurgt, og kornmøllen gav derfor mod forventning et smukt overskud; Johan Drewsen døde 1776, og Strandmøllen blev derefter overtaget af hans søn, der udvidede bedriften, som i århundredets slutning beskæftigede et halvt hundrede mennesker under ledelse af en mestersvend foruden omkring 40 kludeindsamlere over hele landet: »Så mange – skrev Drewsen 1789 i

Strandmøllen

en indberetning til Kommercekollegiet – vinder ved min fabriks drift brød og ophold for sig og sine; måtte deres antal efter mulighed forøges og aldrig formindskes!«

Allerede i 1798 overlod han sin søn, I.C. Drewsen, ledelsen af Strandmøllen, som han efter faderens død 1810 kun 33 år gammel blev ejer af. Som den første anvendte han udelukkende dansk arbejdskraft og beviste derved, »at en fabrik kan bestå i Danmark, styret af danske hoveder og betjent af danske hænder«. Foruden sin papirmølle ejede han også et par gårde, hvis drift han forestod, forbedrede og moderniserede, og en oliemølle på landstedet »Retraite« i Skodsborg. Som den forudseende mand han var, lod han allerede i 1821 en dampmaskine installere på Strandmøllen, men det var hans interesse for landbrugets problemer, der gjorde ham til politiker. Han var medlem af den første stænderforsamling i Roskilde 1835, senere af den grundlovgivende rigsdag og var den første folketingsmand for Lyngby. Han var ingen stor taler, men til gengæld var han i besiddelse af en vis tør humor, og hans ord undlod ikke at gøre virkning, når han optrådte.

Allerede i 1798 havde han ægtet den kendte skuespiller Michael Rosing datter Ofelia, og i deres hjem på Strandmøllen blev hun det strålende midtpunkt i den kreds af kendte navne, de samlede om sig. Selv var Drewsen ved slægts- og venskabsbånd nært knyttet til Bakkehuskredsen på Frederiksberg, og både Rahbeks og Oehlenschlägers var hyppige gæster i hans hus, hvor »velstand og smag herskede«.

Sterm fortæller, at Strandmøllen i 1834 havde »6 hollændere (d. v. s. maskiner der er i stand til at adskille og skære våde fiberbundter og som

især anvendes ved papirfabrikation), hvoraf 4 drives ved tvende dampmaskiner af omtrent 34 hestes kraft og 2 ved vand, samt en papirmaskine, som også drives ved vand (d. v. s. ved Mølleåens vandkraft). Der fabrikeres årlig 40.000 riis papir af alle sorter, såsom skrivepapir, tryk- og carduspapir samt makulatur. Papiret forlader papirmaskinen ganske færdigt, såvel med hensyn til limning som farvning, forsåvidt dette finder sted«.

»Bygningerne«, siger han videre, »består af elleve særskilte længer, dels en, dels to etager høje, opførte dels af grundmur, dels af mur- og bindingsværk, alle teglhængte med undtagelse af en, der er stråttækt«. Strandmøllen har desuden en kro »med privilegium til krohold og handel med spækhøkervarer«. De bygninger, der ligger nord for åen, bl. a. hovedbygningen, hører til Søllerød sogn, resten til Lyngby, oplyser han.

I. C. Drewsen havde to sønner, Christian og Michael. De blev 1840 optaget i firmaet, der derfor skiftede navn til »I. C. Drewsen & Sønner«. Fire år senere udtrådte faderen, og i 1848 fik de skøde på Strandmøllen, som de 1854 udvidede med købet af Ørholm og Nymølle. Allerede 1844 havde de imidlertid grundlagt papirfabriken i Silkeborg, hvis drift især blev varetaget af Michael, der overtog den i 1865, medens Christian blev eneejer af virksomheden ved Mølleåen; men i 1889 blev de tre fabrikker her overtaget af »De forenede Papirfabriker«. En halv snes år efter blev Strandmøllen nedlagt som papirfabrik, da bygningerne ikke egnede sig til indretning af en moderne bedrift, men da var Christian Drewsen i 1896 afgået ved døden i den høje alder af 97 år. To år efter blev det egentlige fabriksareal nord for åen købt af A/S Strandmøllen med grosserer Alfred

Christensen som den drivende kraft. I en halv snes år benyttedes Strandmøllen nu som maskinfabrik og til skibsbyggeri, men efter at Alfred Christensen var gået fallit, forfaldt bygningerne, og først efter at fabrikant Christian Nielsen i 1917 havde erhvervet dem, blev de værst medtagne fabriksbygninger revet ned og resten omhyggeligt restaureret og indrettet til brug for hans virksomhed »Strandmøllen Industrigas A/S«. Bygningernes vedligeholdelse varetages nu af »Christian Nielsens Fond«.

På dette sted med den smukke udsigt over Sundet mindes man uvilkårligt Carl Plougs digt:

*Dejlige Øresund,
kantet med klint og lund
stolte byer og guldbeså'de agre;
grænse, som skiller ej,
gængende landevej,
over dig skal vore toner flagre!*

»Mølleåen« er udsendt som privattryk af
Medigrafik A/S
til firmaets forretningsforbindelser og venner
i anledning af nytår 1981.
»Mølleåen« er trykt i et oplag af 700.
Dette eksemplar har nr.

92